

AHMET YESEVİ, HAKİM ATA VE YUNUS EMRE’DE AHİRET TASARIMI¹

Derya ERSÖZ*

Öz

İnsanın dünyadaki yaşamından hemen sonra, başka bir âlemde, sonsuza değin yaşayacağı inancı tüm dünyada yaygındır. İslamî gelenekte bahsi geçen sonraki yaşam, âhiret hayatı olarak adlandırılmakta ve insanın öldükten sonra hesaba çekileceğine, iyiliklerinin ağır basması durumunda cennete, kötülüklerinin ağır basması durumunda ise cehenneme gideceğine inanılmaktadır. Ancak âhiret hayatının ertelenmiş, sonraki bir zaman diliminde yaşanacak olduğunun kabul edilmesi, dünya hayatı ile olan bağlarının gevşetilmesi ve insana kendi eliyle yaptığından dışında bir ortam hazırlanıyor olması bu inanışın birçok araştırmacı tarafından sorgulanan yönleri olmuştur. Bu durum aynı zamanda Tanrı tasarımını da şekillendirmektedir.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinde de bunun izlerini görmek mümkündür. Özellikle Ahmet Yesevi ve Yunus Emre’nin yaygın inanıştaki cennet ve cehennem tasarımını reddetmeye varan sözleri, bu kavramların gerçek boyutlarının araştırmasını gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Hakim Ata, ahiret, cennet, cehennem.

HEREAFTER IN AHMAD YASAWI, HAKİM ATA AND YUNUS EMRE

Abstract

It is quite common for people all around the world to believe that they would live an eternal life afterlife. In Islamic tradition, the afterlife is referred to as ‘akhira’, and people are believed to be judged and based on their deeds, and sent to heaven if good deeds overbear the sins, or hell if sins overbear good deeds. However, this belief has been questioned by many researchers from several aspects such that akhira is accepted to be lived in a delayed further time, it loosens the ties with the world, and a place is prepared for men apart from the one they do for themselves. This also efforms the God’s design.

It is also possible to see these marks in Ahmad Yasawi’s, Yunus Emre’s, and Hakim Ata’s poetry. Especially, Yunus Emre’s and Ahmad Yasawi’s words up to the rejection of the popular belief of heaven and hell made it necessary to investigate the true dimensions of these concepts.

Keywords: Ahmad Yasawi, Yunus Emre, Hakim Ata, hereafter, heaven, hell.

¹ Bu makale, Derya ERSÖZ’ün Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nde hazırladığı “Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre’de Tanrı Tasarımı” adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

* Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı mezunu, İzmir, Türkiye, ersoz.derya@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1352-5442

Giriş: Ahiret Tasarımı

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde, Bekir Topaloğlu, âhiret kavramını; “Dünya hayatından sonra başlayıp ebedîyen devam edecek olan ikinci hayat” olarak tanımlar. Buna göre âhiret hayatı, dünya hayatını takip etmekte, dünya hayatına benzemekle birlikte ölümsüz olma gibi ondan daha değişik özellikler göstermekte ve sonsuzluk âlemine ait çeşitli aşama ve hallerden meydana gelmektedir (1988: 543). *Güncel Türkçe Sözlük*'te; “Dinî inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer, öbür dünya, öteki dünya” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). *Din ve İnanç Sözlüğü*'nde, Şinasi Gündüz; âhiret hayatının insanlar için bireysel olarak ölümle birlikte başladığını ve haşır, hesap, cennet ve cehennem gibi kavramların âhiret hayatı ile ilgili olduğunu belirtmiştir (1998: 20). *Dünya İnançları Sözlüğü*'nde, Orhan Hançerlioğlu ise, İslamî bir kavram olan âhireti; insanların yaşarken oturma yeri olan dünyanın karşılığında son oturma yerleri olarak tanımlamıştır. Dünya inançları bakımından genel bir kavram olan öte dünyayı ise, insanların öldükten sonra gidecekleri başka bir dünya olarak nitelendirir (2010: 21, 390). Sözlüklerde yer alan tanımlar âhireti genel olarak dünya hayatından sonra başlayacak olan başka bir âlem olarak göstermektedirler. Bu sonraki âlem, dünya hayatının sonucu olarak insana verilecek ve burada insan ya mükâfat görecek ya da ceza çekecektir.

Genel olarak insan hayatının dünya ve âhirette olmak üzere ikiye ayrıldığına, dünya hayatının bireysel olarak insanın doğumuyla başlayıp ölümüyle son bulduğuna, evrensel olarak ise Âdem'in yaratılmasıyla başlayıp kıyametin kopmasıyla bittiğine inanılmaktadır. Âhiret hayatı olarak tasavvur edilen âlemin ise, kıyametin kopmasıyla başlayıp sonsuza kadar devam edeceği de söz konusu inancın bir parçasıdır. Buna göre dünya hayatının âhiret hayatıyla tek bağı, birinin diğeri için kazanım alanı oluşturmasıdır. Yani insan, dünya hayatındaki durumuna göre âhiretteki mevkiini belirleyecek, iyilikleri ağır basarsa ölümünden sonra başlayacak mükâfat mekânı olan cennete alınacak, kötülükleri ağır basarsa ise ceza mekânı olan cehenneme atılacaktır. Böylece insan, ister cenneti hak etmiş, isterse cehenneme atılmış olsun sonsuz bir hayat sürecektir.

Âhiret inancı, yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekli ile bazı inanç sistemlerinde reddedilmiş, insan yaşamının ve dünya hayatının başlangıcı ve bitişine dair farklı tasavvurlar ortaya koyulmuştur. Âhiret inancının reddedilmesindeki sebeplerden birisi örneğin sonsuz bir yaşam olarak görülmesidir. Bazı geleneklerde, yalnızca Tanrı'nın ebedî olduğuna, dünya hayatı gibi âhiret hayatının da bir sonu geleceğine, en sonunda tıpkı başlangıçta olduğu gibi yalnızca Tanrı'nın varlığının kalacağına inanılmaktadır. Diğer yandan başka bir ret sebebi ise, dünyanın ebedî olarak görülmesidir. Hint dinsel geleneklerinde olduğu gibi bu inanç sistemlerinde, öldükten sonra ruhun bir başka bedene girerek devir daim edeceğine ve bu dünyadaki varlığını sürdüreceğine inanılmaktadır. Bu da bahsi geçen inanç sistemlerinde âhiret inancına bir alternatif oluşturur (Gündüz, 1998: 20-21).

Topaloğlu, Kur'an'da yüzen fazla ifade ile âhirete dikkat çekildiğini, konuyla ilgili ayetlerin sık sık tekrarlandığını belirtmiştir. Ona göre bunun sebeplerinden biri dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltmaktır. Hatta âhiret hayatının henüz başlamamış olması itibarıyla, âhiret inancının doğrudan idrakinin mümkün olmadığını da ekler. Ayrıca âhiret hayatını zaruri kılan sebeplerden biri olarak örneğin, bu dünyada iyi olup da sıkıntı içinde yaşayan insanların, Allah'ın adaleti gereği mükâfatlandırılması gerekliliğini gösterir (1988: 544). Topaloğlu'nun üzerinde durduğu bu hususlar genel olarak çeşitli şekillerde tartışılmıştır.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre’de Ahiret Tasarımı

İslamiyet’in Türkler arasında yayılmaya başladığı bir dönemin şairleri olan ve Türk halk şiiri dairesinde yer alan Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre, tarihi bir şahsiyet olmanın ötesinde Türk toplumunun belleğinde derin izler bırakmışlar, dolayısıyla da kültürel birer sembol hâlini almışlardır. Varlığı günümüzde de devam eden “İslâmî Türk Edebiyatı”nın temellerinin atılmasında olduğu kadar, Türklerin İslam’ı benimsemelerinde de büyük ölçüde bu şahsiyetlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Böylece ahiret tasarımının bütüncül hatları ile incelenmesi için en elverişli kaynaklardan biri de bu şahsiyetlerin isimlerini taşıyan şiirlerdir denebilir.

Yukarıda vurguladığımız üzere; öteki dünyaya ilişkin tasavvurlar birbirinden son derece farklıdır. Bu durum Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerine de yansımış ve insanın ölümünden sonraki hayatına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüş, dolayısıyla da farklı Tanrı tasavvurları ortaya koyulmuştur. Özellikle cennet ve cehennem yapısına ilişkin birbirinin zıttı ifadeler şiirlerde dikkat çekmektedir.

Ödül Olarak Cennet

Cennet kelimesinin; “bir şeyin duyu organlarına saklı kalması” anlamındaki cenn kökünden türediği düşünülmektedir ve kelime anlamı itibariyle “ağaçlı olup ağaçları yeri kaplayan bahçe” olarak yorumlanmıştır. Ölüm sonrası hayatta mükâfat olarak insana sunulacağı tasavvur edilen cennetin de ya dünya bahçelerine benzemesi ya da nimetlerinin insandan gizlenmesi sebebiyle bu ismi aldığı söylenir (İsfahani, 2015: 224-225). Bu inanış tüm semavi dinlerde yaygındır. İnsan zihni ancak benzetme yoluyla fikir üretebildiği için cennet tasavvurunu da dünyadaki en yaşanır yerlere benzeterek oluşturmuştur. Ancak ölüm sonrasında insanın nasıl bir yaratılışa sahip olacağı bilinmemektedir. Bunun dışında, örneğin Bakara suresi 25. ayetin de cennet nimetlerinin dünyadakine benzediğine dair bir ifade taşıdığı düşünülmektedir. Ancak ayette, dünyadakiler ile cennette verilecekler arasında bir kıyaslama yapıp cennette verileceklerin sonsuzluğunun farkına varılması istenmektedir. Diğer yandan tanımda vurgulanan ve cennetin nimetleri bakımından insandan gizlenmesine dair bilgi de önemlidir. M. Süreyya Şahin, *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nde cennet kavramı için; “Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer” tanımını yapmıştır (1993: 374). Bu tanımda ise insanın ölümü ile kıyametin kopuşu arasındaki ilişkinin belirsizliği dikkat çekmektedir. Bazı inanışlarda kıyamet, dünyanın sonu olarak düşünülen bir zamanda kopacak ve bu yüzden insanlar, öldükten sonra kabirde kıyametin kopuşunu bekleyeceklerdir. Bazı inanışlarda ise ölen kişi için zaman kavramı ortadan kalkacağından, insan kendisini doğrudan kıyametin kopuşundan sonraki bir zamanda bulacaktır. Bu yüzden tanımda cennet hayatının insanın ölümünden sonraki bir zamanda mı, yoksa kıyametin kopmasından sonraki bir zamanda mı başlayacağı net bir şekilde ifade edilmemiştir. Ancak her iki inanış da kıyamet ile insanın ölümünü birbirinden ayırmaktadır. *Güncel Türkçe Sözlük*’te “Dinî inanışlara göre imanlı, dünyada iyi işler yapmış kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt” olarak tanımlanır (www.tdk.gov.tr). *Dünya İnançları Sözlüğü*’nde ise “Öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yer” olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra sonsuz mutluluk mekanı olduğu ve iyi ruhların orada sonsuz bir şekilde mutlu olarak yaşayacağına inanıldığı da kaydedilmiştir (Hançerlioğlu, 2010: 98). Benzer şekilde, *Din ve İnanç Sözlüğü*’nde de cennetten; “Kur’an’da müminlerin öbür dünyada gidecekleri yer olarak tanımlanan ebedî mükâfat diyarı” olarak bahsedilmiştir (Gündüz, 1998: 80). Tanımlar genel olarak birbirlerine çok benzemekle birlikte, hepsinin bu dünyadan sonraki bir zamanda başlayacak ve sonsuza dek sürecek olan bir mutluluk diyarını işaret ettiği görülmektedir. Buna göre cennet; altından ırmaklar akan, içerisinde her türlü güzel yemişin, şarabın, tahtların, döşeklerin, eşlerinden başka kimseye bakmayan güzel gözlü genç kızların bulunduğu, insanın asla

sıkılmayacağı bir mükâfat diyarındır. Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinin bir kısmında da bu özellikleri ile yer alır. Diğer bir kısmında ise önceki bölümde belirttiğimiz üzere, farklı bir cennet tasavvuru karşımıza çıkar. Cennet olarak bilinen kavramın esasında sonsuz ödül anlamına gelmesi bunun temel sebebidir. Bazı ayetlerde her ne kadar cennet isimlerinin zikredilmiş olduğu görülse de, bunlar bahsi geçen sonsuz ödülün insanın kazanç seviyesine göre detaylandırılmış isimleridir. Buna göre cennet bir üst başlık, cennet isimleri ise alt başlıklar olmaktadır.

Şiirlerdeki cennet tasavvurlarını incelemeye, cennet ile birlikte onun yerine kullanılan eş ve yakın anlamlı kavramları vermekle başlamak yerinde olacaktır. Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinde âhiretteki mükâfat mekânı için Arapça cennet kavramıyla birlikte Türkçe “uçmak ve Farsça “behişt” kavramları da kullanılmaktadır. Bunun dışında bostan kelimesi de cenneti ifade etmek için kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Uçmak; Türklerin eski inancında ışık dolu bir âlem olan cennete verilen isimdir. İnanca göre kişi öldüğü zaman ruhu bedeninden ayrılırken uçan kuş kılığına girmekte ve evreni kaplayan hayat ağacının budaklarına çıkıp oturmaktadır (Beydili, 2004: 570). Uçmak, cennet yerine Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinde sıkça geçer. Behişt ise Farsçadan dilimize geçmiş olan ve yine cennet yerine kullanılan kelimelerden biridir. Ahmet Yesevi ve Yunus Emre şiirlerinde daha az yer almakla birlikte, Hakim Ata şiirlerinde daha fazla kullanılmaktadır. Bunların dışında cennet için bostan ifadesinin de kullanılması, dünya hayatının âhiret hayatı için bir tarla olarak düşünülmesinden dolayıdır.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cennet; çeşitleri, bunlara verilen isimler ve içerisinde bulunan nimetlerle ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Buna göre cennetin sekiz çeşidi vardır ve bunlara farklı isimler verilmektedir. Örneğin Yunus Emre şiirlerinde cennetin sekiz çeşit oluşu şöyle ifade edilir:

*Sen ana ümmet olagör o seni mahrûm komaz
Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür (D.İ., s. 303)¹*

*Sekiz Uçmak 'âşıklara köşk ü sarâydur anlara
Mûsâ'layın Tûr Tag'ında hayrân olup kalan benem (s. 385)*

Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde ise şöyle geçer:

*Arş u Kürsî bâzârı inâyetliğ Muhammed
Sekkiz behişt igesi vilâyetliğ Muhammed (D.H., s. 136)²*

*Keçe Allah, kündüz Allah dedim munda,
Sübhân Azim, Sübhân Allah dedim munda.
Sekkiz uçmah kabûl kılıb turdı anda,
Açıb selâm kıldı behişt ü hür mene (s. 328)*

Cennetin sekiz çeşit oluşu Bakırgan Kitabı'nda ise şöyle anlatılır:

*Sekkiz ucmañ sıfatları sansız tilim
Dostlar melûl bolmasun dip tidim tildim
Süleymân'ga hatır birdi İzi'm 'Alîm
Bustânlar[nıng] sıfatların eytsün tiyü (B.K., s. 135)³*

*Resûl bularnı ötdi
Ong kolıga ivrülđi
Sekkiz ucmañı kördi
Şâdmânlıklar boldı yâ (s. 265)*

Topaloğlu; cennetin sekiz kapısının bulunduğu dair inancın eski dönemlerden beri süregeldiğini belirtir. Kur'an ayetlerinde cehennemine ait yedi kapıdan açıkça söz edilmesine karşılık, cennetin yalnızca kapılarından bahsedildiğini ancak bunların sayılarının belirtilmediğini ekler. Buna göre cennetin sekiz kapısının olduğundan bahseden metinler bazı hadis kaynaklarıdır. (1993b: 378-379). Bahsi geçen sekiz sayısının asıl İslamî kaynağı “arşı sekiz taşır” anlamındaki ayettir (Hakka: 17). Kanaatimizce sayının metaforik anlamı göz ardı edilmiştir. Aslında bu ayetin insanın yaratılışı esnasında yaratıcının insana ruhundan nefes vermesini, yani ona nüfuz ederken onu kendisine ait sekiz sıfatı ile var etmesini bildirdiğini söylemek mümkündür (Hicr: 29, Sad: 72). Diğer yandan hadis kaynaklarında cennet kapılarının aynı zamanda cennetin isimlerini de ifade ettiği görülmektedir (Topaloğlu, 1993b: 379). Nitekim Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinde de cennet kapıları ile isimleri birbiri yerine kullanılır. Örneğin Bakırgan Kitabı'nda cennet isimleri şöyle geçmektedir:

*Dârü's-selâm Dârü'l-huld hem Dârü'l-karâr
Na'im, 'Adn, Me'vâ turur uşal atlar
Dâr'ül-ahiret ta Firdevs-i 'Alâ atar
Bilmezlerge ta'yin kıldım bilsün tiyü*

*Fermân kildi yâ Muhammed mingil Burak
Habîbimsin mindin singa yok ol firâk
'Adn içre yaratdım min [hem] sansız Burak
Zikir aygan zâkir kullar uçsun tiyü (s. 134)*

Yukarıdaki şiirlerde adı geçen cennetlerden örneğin na'im'in; Arapçada “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelen nimet kelimesinden çok daha geniş bir anlamı kapsadığı, insana verilen maddi manevi tüm güzellikleri ifade ettiği bilinmektedir (Topaloğlu, 1993b: 376). Nimetten kasıt yalnızca maddi birtakım faydalar değil, yaratıcının insana bahsettiği maddi ve manevi tüm güzelliklerdir. Naim bu yönüyle cennetin insan için sonsuz bir nimet olduğunu ortaya koyar. 'Adn'ın ise; sözlükte “devamlı ikamet edilen yer, bir şeyin merkezi ve ortası, bir cevher ya da madenin aslı, yatağı” anlamlarına geldiği ve “cennetin en yüksek mevkiine veya değişik yerlerinin tamamına verilen ad” olduğu düşünülmektedir (Yavuz, 1988: 390). Adn kelimesinin sözlük anlamından yola çıkılarak aslında cennetin sürekliliğini ifade ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Eski Ahit'te “Aden” şeklinde geçen Adn kelimesi, Tanrı'nın bahçesi anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda Âdem'in yaratıldığında içinde bulunduğu yer olarak gösterilmiştir. Şöyle tasvir edilir: “Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı” (Yaratılış 2: 8-9). Şiirlerde geçen diğer bir isim olan Darüsselam'ın ise cennetin gerçek esenlik yurdu olmasından dolayı ona isim olarak verildiği düşünülmektedir (Topaloğlu, 1993b: 377). Bakırgan Kitabı'nda geçen ve yukarıdaki şiirlerde gördüğümüz üzere cennet isimlerinden diğer ikisi olan Meva ve Firdevs ise ayrıca aşağıdaki şiirlerde de şu şekilde ifade edilmiştir:

*Okıdılar âyet Kur'ân Rabbâni'ni
Cennetü'l me'vâ turur Resûl orını
Hakikat dost idi [ki] Veysel Karanî
Hırkasın izdi anga kiymek için (s. 95)*

*Hak alarga aydı bolunlar tanuk
Yarlıkadum ol cemâ'atni çınuk
Cennetü'l-Firdevs didârım anuk
Fezkurû tûbâ li kavmin ez-zâkirîn (s. 155)*

M. Said Özervarlı, Firdevs'in sözlükte "içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe" anlamında geçtiğini ve "Cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biri" olduğunu belirtmiştir. Buna göre İslâm araştırmacılarının Firdevs hakkındaki görüşleri ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı dilbilgisi kurallarından yola çıkarak Kur'an'da, Firdevs kelimesinin cennetin tamamını ifade edecek şekilde cennet yerine kullanıldığını düşünmektedir. İkinci grup ise hadis literatüründeki bilgilerden hareketle Firdevs'in, cennetin ortasını, peygamberlerin ve velilerin bulunduğu yani en değerli yerini ifade ettiğini söylemektedir (1996: 124). Şiirlerden yola çıkarak Firdevs'in, cennetin yalnızca esenlik dolu olduğunu vurgulamak için kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Yunus Emre'nin şiirlerinde Firdevs-i Alâ ifadesi şöyle geçmektedir:

*Ma'şuklğun hil'atini her kime giydürdün ise
Gelmez gözine zerrece Firdevs-i a'lâ bâgları (s. 507)*

Firdevs kelimesi çeşitli terkipleriyle birlikte Türk halk şiirinde genel olarak sıkça geçmektedir. Örneğin Pir Sultan Abdal şiirinde Firdevs, insanın Allah yolunda ulaştığı bir mertebe bağlamında cennetin gülü olarak şöyle ifade edilir:

*Erenler elinden dolu içildi
Ol saatte kıyı ü kaiden geçildi
Firdevs-i aifida güller açıldı
Cennet-i alanın gülüdür gülü (Gölpınarlı; Boratav 2010: 77)*

Cennetin kapılarını, insanı cennete ulaştıracak olan davranışlar olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Aksi takdirde, bunların, ölüm sonrası mükâfat mekânı olarak tasavvur edilen bir yerin yalnızca giriş kapıları olarak düşünülmesi dünya hayatındaki işlevselliğini kaybetmesine yol açar. Cennet insanın hem ölmeden evvel bu dünyadaki, hem de eş zamanlı olarak ölüm sonrası yaşantısını ifade ediyor olması Naim, Adn ya da Meva'nın da hem bu dünya hem de öteki dünyayı işaret etmesi gerekliliğini de beraberinde getirir. Öyleyse bu isimler insanın hem tabiatına hem de mertebesine tekabül edecek bir hali karşılamaktadır. Bakırgan Kitabı'nda şöyle denir:

*Bustânlar yaratmış ol İzi'm Sübhân
Atı sekkiz imânlı kul kirsün tiyü
Za'if kulga ilhâm birdi İzi'm Rahmân
Beyân kıldım dostlar kamug bilsün tiyü (s. 134)*

Şiirde cennetin değil imanın sekiz çeşit oluşuna vurgu yapılmıştır. Bu da, yukarıda belirttiğimiz üzere ötelenmiş bir âleme değil, insanın dünyadaki yaşamına işaret eder. Buna göre insanı cennete taşıyacak bazı genel özellikler bulunmaktadır. Bunlar da sekiz başlıkta toplanır.

Cennet nimetleri de Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerindeki cennet tasvirlerinde sıkça yer almaktadır. Örneğin bunlardan biri cennet ırmaklarıdır. Bakırgan Kitabı'nda cennet ırmakları, temiz süt akan nehirler olarak tasvir edilir:

*Arıg kümiş sütdin öring ol yirleri
Kızıl yakut hem güherdir binâları
La'l [ü] mercân hem 'akikdîn revâkları
Nûrdın kapıg açık dostlar kirsün tiyü (s. 134)*

Bakırgan Kitabı'nda bahsi geçen bu sütten ırmaklar, yaratıcının fazlı olarak gösterilmektedir:

*Nidâ kilgey yâ 'ibâdi fazlüm körüng
Kardın sovuk 'aseldin hoş sütdin örüng
Enhârlar yaratdım uş fazlüm körüng
Bir katresi yüz ming kargu tartsun tiyü (s. 134)*

Ahmet Yesevi'nin şiirinde ise dört kollu bir pınardan bahsedilir:

*Tevbe kılıp Hakk'a yanan âşıklarga
Uçmağ içre tört arığda şerbeti bar
Tevbe kılmay Hakka yanmagan gâfillerge
Tar lahedde kat azâb hasreti bar (s. 299)*

Dört kollu pınar Yunus Emre'nin şiirinde de geçer:

*Cennet'den dört ırmak akar
Dörd de bir yirden çıkar
Ne bala benzer ne şeker
Ne 'acâ'ib lezzeti var (s. 662)*

Bakırgan Kitabı'nda dört kollu pınar şu şekilde tasvir edilir:

*Su, süt, hamr, 'asel atlıg tört arıknı
Ol Cibrâ'il kılсам tiyur sakalıknı
Yiti yüz yitmiş ming yıl [hem] uçubanı
Körsetmedi evvel Resül körsün tiyü (s. 134)*

*Resül ucmağha kirdi
Közi alarnı kördi
Tört arıknı körüben
Anga karap turdı yâ*

*Biri anıng suv irdi
Biri anıng engübîn
Biri anıng ürüng süt
Şehd ü şeker irdi yâ(s. 266)*

Yukarıdaki şiirlerle paralel olarak dört kollu ırmak tasavvuru Eski Ahit metninde şöyle geçmektedir:

Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kuş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır (Yaratılış 2: 10-14).

Topaloğlu; Kur'an'da yer alan cennet tasvirlerinin çoğunda da altlarından ırmaklar akan nehirlerden (taht'ül enhar) bahsedildiğini belirtir. Buna göre ayetlerde geçen taht'ül enhar ifadesindeki "alt" anlamına gelen "taht" zarfının, "cennet toprağının alt tabakası", "cennetteki tesislerin zemini" veya "cennetliklerin emrine verilme" gibi çeşitli şekillerde anlamlandırıldığı görülmektedir. İslam âlimleri hadis metinlerinin de etkisiyle cennette aktığı düşünülen nehirler üzerine yoğunlaşmış ve yalnızca fizikî bir cennet tasavvurunu göz önünde bulundurmuşlardır. Nehir kelimesinin, Arapçada olduğu gibi dilimizde de su ile ilgili olmakla birlikte, yalnızca akan su yatağını ifade ettiğini söylemek kelimenin anlamını vermede yetersiz kalacaktır. Nitekim birçok kültürde suyun ve su ile ilgili birçok kavramın, suyu kültüştirecek derecede metaforik bir anlamı ihtiva ettiği, bunun sebebinin de hayatın çıkış noktası olduğu bilinmektedir. Örneğin deniz ve muadili kelimeler birçok dilde bilgiden aşka birçok şeyin derinliğini ifade etmekte kullanılmaktadır. Taht da hükümdarlığın simgesidir. Böylece "taht'ül enhar" ifadesinin daha geniş bir bakış açıyla

insana verilecek kesintisiz lütuflar olduğunu söylemek mümkün olur.

Dört kollu ırmağın dışında Kevser de cennete yer aldığı düşünülen ırmaklardan biridir. Bakırgan Kitabı'nda şöyle geçer:

*Mü'min için Buraklar
Firdevs otını otlar
Kevser suyunu sular
Cevlân kılur irdi yâ (s. 266)*

Topaloğlu; Kur'ân-ı Kerîm'in 108. sûresine adını veren ve "çok şey" anlamına gelen Kevser'den ne kastedildiğinin müfessirler arasında tartışmalı bir husus olduğunu belirtir. Ancak buna göre cennette bulunan bir nehir ve/veya havuz olduğu konusundaki görüşler ağırlıktadır (1993: 380). Ahmet Yesevi'nin şiirinde ise Kevser'in Hz. Muhammet ile ilgisine değinilmiştir:

*Behişt aytur: "Men artuk peygamberler mende bar
Peygamberler aldıda kevser u hûr u gılmân bar" (s. 303)*

“Muhtelif rivayetlerle nakledilen hadislerde Hz. Peygamber cennette Kevser adında bir nehrin kendisine verileceğini, bu nehrin iki kenarında inciden yapılmış kubbelerin bulunacağını, akan suyunun da halis misk gibi koku salacağını beyan etmiştir” (Topaloğlu 1993: 380). Havz-ı Kevser olarak adlandırılan bu nehir, Ertürk tarafından “Âhirette Hz. Muhammed'in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehir” olarak tanımlanır. Ertürk, ayrıca, Havz-ı Kevser'in suyunun, hadislerde; süttten ak, kardan soğuk, köpükten yumuşak ve suyun kokusunun miskten daha hoş olduğunun, kanallarının altın ve gümüşten meydana geldiğinin ve suyolunda inciler, altın dallı meyve ağaçları bulunduğunun nakledildiğini söyler. Buna göre ayrıca suyundan içenlerin bir daha susamayacağı ve yüzünün kararmayacağı da çeşitli hadislerde bahsedilmektedir (1997: 546).

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cennet tasavvuru ile ilgili diğer ayrıntı Tûbâ ağacıdır. Erbaş, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde Tuba'yı; “cennetteki bir ağaçla ilişkilendirilen Kur'an terimi” olarak tanımlamıştır. Kelime, Kur'an'da yalnız Rad suresi 29. ayette, geçmektedir. İsfahani, tûbâ kelimesiyle ifade edilen kavramın her türlü güzelliği kapsayabileceğini ifade etmiştir. Ancak halk muhayyilesinde, cennet ağacı ile ilişkilendirilerek mitolojik bir tasarım inşa edilmiştir. Hayat ağacı tasavvuru, Türklerin eski inancında da bulunmakta ve Tanrı'nın yeryüzündeki sembollerinden biri olarak kabul edilmektedir. Pervin Ergun hayat ağacının en iyi tasvirinin Dede Korkut Kitabı'nda yer aldığını söyler (2017: 193). Kâfirler tarafından kaçırılıp öldürülmek istenen Uruz, şöyle der:

*Başun ala bakar olsam başsuz ağaç
Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç (Ergin, 2008: 109)*

Ergun, hayat ağacının bu hali ile Allah'ın Kadem, Beka, Azim, Kebir, Kayyum, Hayat sıfatlarını simgelediğini ifade etmektedir (2017: 193). Benzer tasarımların tüm dünya kültürlerinde bulunduğu da ayrıca herkesçe malum olan bir bilgidir. Örneğin Eski Ahit'te hayat ağacı şöyle tasvir edilir: “Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı” (Yaratılış 2: 8-9). Tûbâ, Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre şiirlerinde de yer bulmuştur. Örneğin Yunus Emre'nin şiirinde şöyle geçer:

*Cennet'de Tûbâ ağacı
Başı aşağı hem ucu
Dalında bülbüller kuşu
Ne 'acâ'ib ötüşi var (s. 663)*

*Eser ol latîfyîlleri
Salınur Tûbâ dalları
Coşmuş İslâm bülbülleri
Öter Allah diyü diyü (s. 735)*

Tûbâ ağacı, Ahmet Yesevi'nin şiirinde, zahidin cennet hayali olarak şöyle geçmektedir:

*Zâhid kıldı yine birni tâat için
Zahid yine tâat kılmış rahat için
Hür ı gilmân tuba, vildân cennet için
Zâhid dîdâr körerimni bilelmesmen (s. 145)*

Ahmet Yesevi'nin aşağıdaki şiirinde ise Tûbânın, Allah ile insan arasındaki muhabbetin kadimliğini simgelediği şöyle anlatılmıştır:

*Muhabbetni deryaside gevvâs bolup
Marîfetni gevherini algum kelür
Tarikatni meydanıda pervaz kılıp
Ol tubi darahtige kongum kelür*

*Ol tubi darahtini ekse bitmes
Allah degen âşık kuldın taksir kelmes
Gerçek âşık eren hergiz yolda kalmas
Âşık bolup Allah yadın aygum kelür (s. 147)*

Aynı ifadeler Bakırgan Kitabı'nda, Kul Süleymân mahlasıyla yer almaktadır:

*Ma'rifet deryâsında [hem] gavvas bolup
Muhabbet[ning] gevherlerin algum kilür
Tarikât[ning] meydânında pervâz kılıp
Ol Tûbi dırahtige [hem] kongum kilür*

*Ol Tûbi[ning] butakları ıglür sınmas
Allâh digen 'âşık tiller mahrûm kalmas
'Âşık kullar Allâh tise taksır bolmas
'Âşık bolup Allâh yâdın aygum kilür (s. 148)*

Yunus Emre de, benzer şekilde Tûbâ'nın, Allah ile insan arasındaki muhabbetin kadimliğini simgelediğini şöyle anlatır:

*Tûbâ talından uçanlar yüce makâmlar geçenler
Şarâben tahûr içenler banmaz dünyâ ballarına (s. 491)*

Tûbâ, Kur'an-ı Kerim'de Rad suresinde, başka bir kavramla ilişkilendirilemeyecek şekilde bağımsız olarak geçmektedir. Buna göre ayette cennetten bahsedilmeyip yaşamakta olan insanın tabi olması gereken yol anlatılmaktadır.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cennet tasavvuruyla ilgili diğer bir ayrıntı ise hûridir. Hûri de, yaygın inanıştaki cennet kavramına paralel olmak üzere, cennet mükâfatlarından biri olarak düşünülmüştür. *Din ve İnanç Sözlüğü*'nde; "Kur'an'da, cennetliklere hizmet etmek üzere yaratılmış oldukları söylenen çekici ve cazibeli cennet kızları" olarak tanımlanır (1998: 175). Topaloğlu ise hûriyi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde; "Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bir tabir" olarak tanımlarken şu açıklamaları da eklemiştir:

Dünyevî zevk ve hazları yeterince tadamayan, umdukları ölçüde mutlu olamayan veya çeşitli acılara ve kayıplara mâruz kalan insanların, âdil olduğundan şüphe etmedikleri yüce Tanrı'nın kendilerine dünyada elde edemedikleri mutlulukları yaşatacak şekilde lutuflarda bulunacağı ikinci bir hayatın mevcudiyetine inanmaları, onlarda iyimser bir ruh halinin hâkim olmasına yardımcı olduğu gibi böyle bir âhiret inancı insanların daha sağlıklı bir dinî hayat yaşamalarına katkıda bulunacaktır. Bu amaçla

erken dönemlerden itibaren hürilerin yapısı, fizyolojik üstünlükleri, cinsî güçleri ve sayıları hakkında bir kısmı Hz. Peygamber'e nisbet edilen çeşitli rivayetler hadis kitaplarında yer almaya başlamıştır (1998: 389).

Bu inanın etkisini Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde de görmekteyiz. Örneğin Yunus Emre'nin şiirinde hürî kızları, güzel yüzlü ve sözlü, nazlı dilberler olarak şöyle anılmıştır:

*Cennet'de Hürî kızları
Dogar ay gibi yüzleri
Misk ü 'anberden sözleri
Ne 'acâ'ib sözleri var*

*'Aşık Yûnus'un sözleri
Çiğerler deler nâzları
Köşkünde Hürî kızları
Ne 'acâ'ib nâzları var (s. 663)*

Bakırgan Kitabı'nda, Kul Süleymân mahlaslı şiirde, hürî karşımıza insana cennet yaşamında hizmet edecek bir varlık olarak çıkar:

*Ucmah mülkin umgan 'âşık tevbe kulsun
Tevbe kılup Hazret'ge yakın barsun
Hür kusûr gılmân vildân hâdim olsun
Elvân elvân kiyer teşrif hil'ati bar (s. 97)*

Diğer bir Süleymân mahlaslı şiirde ise şöyle denmektedir;

*Kusûr içre tahtlar ara kün yüzlik hür
Hulle kiyer taşdın baksa içi körünür
Bir miskürsa sekkiz uçmah kapsayur nûr
Arzu kılup zâkir kullar kuçsun tiyü (s. 134)*

Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde de hürî, cennet nimeti olarak karşımıza çıkmaktadır:

*On beşimde hür u gılmân karşı keldi
Başın urup kol kavşurup tazim kıldı
Firdevs atlıg cennetidin mazhar keldi
Dîdar üçün barças n koydum menâ (s. 66)*

*Sübhân İgem bir katre mey kılta inâm
Zıkr-i sını ayta ayta kulsam tamâm
Hür u gılmân cümle melek ana gulâm
Uçmah içre harîr tonlar biçer dostlar (s. 106)*

“Hürî kuçmak” ifadesi de Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde sıkça yer almaktadır. Yunus Emre'nin şiirinde şöyle denir:

*Helâl ola sana Uçmak
Uçmak'da Hürîler kuçmak
Kevser şarâbını içmek
Tanla seher vaktinde dur (s. 308)*

Bakırgan Kitabı'nda ise cennetliklerin hürî kuçacakları şöyle ifade edilir:

*Kusûr içre tahtlar ara kün yüzlik hür
Hulle kiyer taşdın baksa içi körünür
Bir miskürsa sekkiz uçmah kapsayur nûr
Arzu kılup zâkir kullar kuçsun tiyü (s. 134)*

Yunus Emre'nin şiirinde cennetin hak edilebilmesi ve hûrilerle birlikte olunabilmesi için bu dünyada zina edilmemesi gerektiği şöyle anlatır:

*Hûrilerle bile yatan Uçmak kokusına batan
Anda bülbül olup öten bunda zinâ kılmayandır (s. 315)*

Yunus Emre'nin şiirinde bir cennet nimeti olarak görülen hûrinin insan ile yaratıcısı arasına giremeyeceği şöyle ifade edilir:

*Sekiz Uçmagun Hûrisi eger bezenüp geleler
Senün sevgünden özgeyi gönüm hiç kabûl itmeye (s. 250)*

*Dost yüzini göricegez artar gözlerümün nûrı
Uçmak gelmez nazaruma hezârân bin olsa Hûrî (s. 538)*

*Yir gök kâyum turduğı denizler mevc urduğı
Cennet ü Hûr olduğı cümle sensin bahâne (s. 475)*

Hûri kavramı bu tasarımı ile birçok tartışma ve soruna yol açmaktadır. Bir taraftan yalnız erkeklerle olmak üzere âhîret hayatındaki cennette insanlara cinsellik teklif eden Tanrı inancı akliselim insanlar tarafında reddedilmekte, diğer taraftan örneğin hûrilerin genç yaştaki kızlar şeklinde tasvir edilmeleri günledik yaşama bir takım sapkınlıklar olarak geri dönmektedir.

Cennet tasavvuruyla ilgili diğer bir ayrıntı ise Rıdvan adlı görevlidir. Cennetin koruyucu meleği olarak tasavvur edilir ve bu şekli ile Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde de geçmektedir. Örneğin Ahmet Yesevi şiirinde şöyle denir:

*İmanlı kul ölüb barsa, cennet kirgey,
Cennet kirib, hûrlar bilen işret kılğay.
Her yanıdın Rizvan kelib selâm kılğay,
Cevab aytmay ölüb ketsem, netgüm menâ? (s. 319)*

Bakırgan Kitabı'nda ise Rıdvan adlı görevlinin cennette insanlara nasıl hizmet edeceği şöyle anlatılmıştır:

*Andın songra Mavlâm'dın nidâ kilgey Rızvân'ga
Aygıl ehl-i behiştke kirse hergîz çıkmasa(s. 249)*

*Fermân bolğay eyâ Rızvân kullarımga
Hân uşatğıl has turur [hem] hazretimge
'Azîz özün susatuban hizmetimge
Sâki min min dostlar şerâb içsün tiyü (s. 135)*

Yunus Emre'nin aşağıdaki şiirinde ise Rıdvan'ın Tanrı'nın rızası, lütfu anlamı ile ortaya koyulduğu görülür:

*Pâdişâhdan destûr oldı bizi bunda mülke saldı
İki cihân Uçmak oldı Uçmak'da Rıdvân'daydum (s. 364)*

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen cennet nimetlerinden bir diğeri ise İlliyyin'dir. Ahmet Yesevi şiirinde şöyle geçer:

*Babam aydı "Ey balam kaşımında tur öleyim
Cenâzemni okup köm, cân tasadduk kılayım
Meded kılsa Mustafa İlliyyin'ge kireyim"
Arslan babam sözlerin işitiniz teberrük (s. 103)*

İlliyyin, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde, İlyas Üzüm tarafından "İyilerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur'an terimi" olarak tanımlanmıştır. Çeşitli rivayetlere göre illiyyin;

iyilerin ruhlarının bulunduğu yedinci kat göğü, arşın sağ sütununu, sidretü'l münthâda bir yeri ya da cenneti ifade etmektedir (2000: 123-124).

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde insanın cenneti nasıl kazanabileceği de anlatılmaktadır. Örneğin Bakırgan Kitabı'nda namazın cenneti kazanmada önemli bir rol oynadığı vurgulanır:

*Okıdılar âyet Kur'ân Rabbâni'ni
Cennetü'l me'vâ turur Resûl orını
Hakikat dost idi [ki] Veysel Karanî
Hırkasın izdi anga kiymek için (s. 95)*

*'Âkil irseng ey birâder kıl namâz tevbeni
İki 'âlem âb-ı rûy cây-ı cennetdür namâz (s. 110)*

Tövbe etmek de Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cenneti kazanmak için yapılması gerekli olan ibadetlerden biridir. Bakırgan Kitabı'nda şöyle denir:

*Sâdikî miskin kil imdi tevbe kılıp yolga kir
Tevbe kılğan bendesin cennetde sultân iyledi (s. 207)*

*Dilâ gafletdin uyangıl sanga cennet kirekmes mü
Günâhınga nedâmet kıl sanga cennet kirekmes mü (s. 220)*

Diğer yandan cennetin, insanın öldükten sonra mükâfat olarak gideceği ebedî istirahatgâh olmasının yanında, bu dünyaya gelmeden önceki asıl yurdu olduğuna dair inanç da yaygındır. Bu inanca göre insan cennette yaratılmış ve sonra İblis'e uyararak ilk günahı işlemiş ve ceza olarak da dünyaya gönderilmiştir. Dünyadaki amacı da kaybettiği cenneti kazanabilmektir. Örneğin Yunus Emre'nin şiirinde şöyle denir:

*Dün geldi sâfi Âdem dünyâya basdı kadem
İblis aldadı ol dem Uçmak'da gezer iken (s. 420)*

Birçok İslâm âlimi insanın yaratılış yeri olarak yeryüzünü göstermekte ve bunun ayetlerin verdiği mesaja daha uygun olduğunu belirtmektedirler. Bu görüşü desteklemek için; cennete girenlerin bir daha oradan çıkmayacakları bilgisi, cennette günah işlemenin mümkün olmayışı, şeytanın cennette bulunamayacağı, insanın halife olarak yeryüzünde yaratılmasının daha makul oluşu gibi birçok sebep öne sürülmüştür. Buna paralel olarak Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde de cennet genel olarak insanın yaratıldığı yer değil ölümden sonra gideceği yer olarak tasavvur edilmiştir.

Cennetin genel olarak insanın bu dünyada yaptığı iyi davranışlarının karşılığı olarak öteki dünyada gideceği mutluluk diyarı olduğuna inanılmaktadır. Ancak hem Araf ve Hud surelerinin ilgili ayetleri hem de Kur'an'ın bütünü göz önünde bulundurulduğunda insanın yaptıklarının karşılığını görme noktasında dahi herhangi bir ertelemeye maruz bırakılmadığı ve içinde bulunduğu yaşamdan başka bir yaşamın kendisi için mümkün olmadığı görülmektedir. Değişen yalnızca yaşam koşulları olmakta bunu da insan kendi elleriyle hazırlamaktadır. Özellikle Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'nin şiirlerinde karşımıza çıkan cennet ve nimetlerini azımsama hatta bunları alaya almanın temelinde de yaygın inanışın reddi yatmaktadır. Örneğin Yunus Emre'nin şiirinde karşımıza çıkan aşağıdaki sözler Türk kültürel belleğinde birçok dini anlatı ve şiirden hatta birçok atasözü ve deyimden daha kalıcı bir yer edinmiştir.

*Cennet Cennet didükleri
Bir ev ile birkaç Hürî
İsteyene vergil anı
Bana seni gerek seni (s. 520)*

Türklerin yaşadığı hangi coğrafyaya gidersek gidelim, uzun bir zamandan bu yana her yaşta ve eğitim seviyesinden insan bu sözleri aklında tutmakta ve bir sonraki nesle aktarmaktadır. Başta söylediğimiz üzere incelediğimiz şiirlere bir halkbilimci gözüyle yaklaştığımız için, bunların hayatımızda neden bu derece büyük bir önem kazandığını ve kültürel belleğimizde bu denli kalıcı bir yer tuttuğunu araştırmak zaruret halini almıştır. Yunus Emre'nin diğer bir şiirinde geçen benzer ifade ise şöyledir:

*Uçmak Uçmagum didüğün mü'minleri yeltedüğün
Bir evile birkaç Hürî hevesüm yok kuçmagiçün (s. 414)*

Öncelikle şu hususu en başta belirtmek gerekir ki Yunus Emre'nin bu sözleri söylerken sapkınlık hali içerisinde olduğunu, tasavvufun da şeriatın tamamen ayrı bir yola işaret ettiğini düşünmek öyle sanıyoruz ki felsefi açıdan en kolay çıkış noktası ve Türk kültürüne ait önemli bir külliyatın çöpe atılmasına sebep olacak bir yanılgıdır. Diğer yandan bu sözlerin aşkın verdiği sarhoşluk hali olduğunu düşünmek ise bu kez sözleri felsefi açıdan değersiz kılacağı gibi tasavvufi metinlerin bir kısmını da bilinçsiz bir sayıklama mevkiine düşürecektir. Bu durumda hangi metnin bilinçli, hangisininse bilinçsiz bir halde üretildiğinin saptanması güçleşeceği için yine büyük bir külliyatın çöpe atılması kaçınılmaz olacaktır. Öyle ise bu metinlere hem akla hem de İslâm'da ledünni ilim olarak adlandırılan sezgisel bilgiye uygun bir açıdan yaklaşmak en doğru yöntemdir. Yunus Emre'nin diğer bir şiirinde, yaygın inanıştaki cenneti azımsama şöyle ifade edilmiştir:

*Bana Uçmak neme gerek hergiz gönüm ana bakmaz
İş bu benim zârlıgum degül ahî bir bâgiçün (s. 414)*

Yani demek istiyoruz ki Yunus Emre bu sözleri söylerken ne bir sapkınlık içerisinde ne de bir sarhoşluk halindedir. Söylenen sözlerde derin bir felsefe, köklü bir kültür, sağlam bir inanç ve ileri tekâmül seviyesi görülmektedir. Öyle ki benzer sözler Ahmet Yesevi'nin şiirinde de geçmektedir:

*Âlimlerge kitâp kerek sûfilerge mescid kerek
Mecnûn'larga Leylâ kerek menge sen ok keresken
Gâfillerge dünyâ kerek âkillerge ukbâ kerek
Vâizlerge minber kerek mene sen ok keresken*

*Âlem barı uçmah bolsa cümle hûrlar karşı kelse
Allah mene rüzî kılma mene sen ok keresken*

*Uçmağ kirem cevlân kılma ne hûrlarga nazâr kılma
Anı muni men ne kılma mene sen ok keresken (s. 126)*

Tanrı, insanı iyilik yapmasının karşılığında herhangi bir mükâfatla koşullandırsa idi, iyiliğin yapılma sebebi o mükâfat olurdu ki bu da saf iyiliğin önüne geçerdi. Tanrı'yı değil de onun nimetlerini arzulayan bir insan psikolojisi elbette ki tüm dünya kültürlerinde en büyük değer olarak kabul edilen karşılıksız iyilik yapma davranışına uygun değildir. Yunus Emre'nin şiirinde geçen aşağıdaki sözler bunu açıkça dile getirir:

*'Aşık mı diyem ben ana Tanrı'nun uçmagın seve
Uçmak dahi tuzagımış mü'min cânların tutmaga (s. 247)*

Öyleyse cennetin de cehennemnin de öncelikle şimdi hali hazırda ve yaşanan şartlarda aranması gerekmektedir. Bu da demek olur ki insan her ikisini de kendi elleriyle inşa etmektedir. Yunus Emre'nin şiirinde bu inşanın nasıl olması gerektiği şöyle özetlenir:

*Uçmak Uçmak didüğün kullarun yiltedüğün
Uçmagun sermâyesi bir gönül itmek gerek (s. 345)*

Dağarcığımızda “Cennet de bu dünyada cehennem de” şeklinde yer alan atasözü de cennetin ve cehennemin insanın davranışlarıyla bu dünyada inşa edildiğini vurgulamaktadır. Jung, aşağıdaki sözlerinde cennetin nasıl inşa edilebileceğini şöyle açıklamaya çalışmıştır:

Aslında vicdan ve özellikle de rahatsız bir vicdan, cennetin bir hediyesi olabilir; eğer özeleştirme amacıyla kullanılırsa gerçek bir lütuftur. Kendi içini inceleyen (introspective), titiz bir süreç şeklinde gerçekleştirilen özeleştirme, kişinin kendi psikolojisini anlamaya yönelik her girişimin ayrılmaz parçasıdır. Eğer kendinizi de şaşırtan bir şey yapmışsanız ve sizi bu harekete itenin ne olduğunu kendinize soruyorsanız, davranışınızın ardındaki gerçek motifi (güdüyü) ortaya çıkarmak için, vicdanınızı rahatsız eden motive ve ona eşlik eden titiz güce gerek duyarsınız. Ancak o zaman, eylemlerinizi hangi motiflerin belirlediğini görebilirsiniz. Hatta vicdan azabı sizi daha önce bilincinde olmadığımız şeyleri keşfetmeye iter; bu yolla bilinçdışı aklın eşiğini aşar ve sizi insandaki toptan yok edicinin bilinçsiz bir unsuru yapan ortak güçlerin farkına varırsınız (1998: 55-56).

Tanrı'yla bir olmak isteyen, onu simgeleyen isimlerle yetinmeyen üst mertebedeki insanlar için cennet ve cehennem gibi kavramların, anlamlarını yitirdiği, tıpkı ceza gibi mükâfatın da önemsizleştiği görülür. Çünkü tevhit insanın yaratıcısıyla bir olmasıdır ve bu halde ayrı bir varlık kalmadığından ve insanın elinden yanlış çıkmayacağından ceza da mükâfat da hükümsüz kalır. Yunus Emre bu durumu şöyle anlatır:

*Yidi gök yidi yiri tagları denizleri
Uçmagıla Tamu 'yı cümle vücûdda bulduk (s. 337)*

İnsan böyle bir ruhanî mertebeye ulaşırken tüm isteklerinden olduğu gibi cennet sevgisi ve cehennem kaygısından da kurtulur. Ona göre artık cennette olmak da insan ile Tanrı arasına mesafe koyacağı için ona kötü görünür. Yunus Emre'nin şiirinde bu durum şöyle ifade edilir:

*Seni gördüm güneş gibi Cennet bana zindân gibi
Cennet 'üne zâhidün ko Uçmak'da arzûm yok durur (s. 283)*

*Zâhidün zühdiyile Cennet makâmı olur
Mâsivânun küllisi zindânıdır âşıklarun (s. 351)*

Yunus Emre'nin zâhid olarak nitelendirdiği grup, Tanrı'nın kendisine değil, onu simgeleyen isimlere muhatap kılınanlardır. Tevhide ulaşamadıkları için, yani ortada bir kendileri bir de Tanrı bulunduğu için yaptıklarına bir karşılık beklerler. Onların bu beklentilerine karşılık hem bu dünyada hem de öteki âlemde onlara verilecek bir hal olan cennet ve cehennem ortaya çıkar. Diğer yandan Tanrıyla bir olmak isteyenler ise cennet ve cehennem halinden geçmişler, daha üst mertebeye ulaşmışlardır. Yunus Emre bunu şöyle dile getirir:

*Bu şârdan üç yol çıkar biri cennet biri nâr
Birisinün arzûsu maksûd didâra benzer (s. 295)*

Didara ulaşmak, yani Tanrı'yla bir olmak isteyenlerin aslında kendi aslına dönecekleri de yine Yunus Emre'nin şiirinde şöyle vurgulanmaktadır:

*Tutulmadı Yunus cânı geçdi Tamu'dan Uçmak'dan
Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmaga (s. 248)*

*Gâh dūzahda yanam Firavn'ıla Hâmân'ıla
Gâh Cennet'de varam Gilmân'ıla Rıdvân olam (s. 390)*

Ceza Olarak Cehennem

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde, Ömer Faruk Harman tarafından; “İnkârcıların ve günahkârların âhirette cezalandırılacakları yer” olarak tanımlanan cehennem tıpkı cennet gibi yalnızca ölüm sonrası öteki âlem tasavvurunun bir parçası olarak görülmüştür (1993: 225). *Güncel Türkçe*

Sözlük'te; "Dinî inanışlara göre, dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekları yer, tamu" olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Benzer şekilde *Dünya İnançları Sözlüğü*'nde de cehennemden; "Öldükten sonra kötülerin gideceğine inanılan yer" olarak bahsedilmektedir. İslâm inancına göre aynı zamanda bir işkence yeri olduğu ve kötülerin kıyamete kadar orada cezalandırılacağına inanıldığı da belirtilmiştir (Haçerlioğlu, 2010: 97). *Din ve İnanç Sözlüğü*'nde ise cehennem; "Kur'an'da, öbür dünyada inançsızların ve kötülerin cezalandırılacağı yere verilen ad" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca onun bir ıstırap, işkence ve eza mekânı olduğu vurgulanır ve suçluların buraya atılacağı belirtilir (Gündüz, 1998: 78). Benzer şekilde işkence etmek isteyen ve bunun için önceden bir yer yaratan Tanrı tasarımı bu açıklamalarda da yer almıştır. Tanımlardaki cehennem tasavvuru genel hatları ile birbirine çok benzemekte, ölüm sonrası ceza için ayrılmış bir mekân olarak fiziksel özellikleri dikkat çekmektedir. Cehennem, Türk halk anlatılarında ve şiirlerinde ve dolayısıyla Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde de bu özellikleri ile cennet kadar olmasa da sıkça yer alır. Şiirleri incelemeye geçmeden evvel tıpkı cennet bahsinde olduğu gibi, şiirlerde, âhiretteki ceza mekânına verilen adları göstermekte fayda vardır. Buna göre Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde âhiretteki ceza mekânı için tamu ve düzah kelimeleri de kullanılmaktadır.

Şiirlerde genel olarak cehennem, ateşten bir mekân olarak tasvir edilmiş ve cehennemliklerin ebediyen bu ateşte yanacağı anlatılmıştır. Örneğin Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde şöyle denir:

*Hisâb eyleb yürütgeyler mahşer sarı
Halâyıklar kadem urgay nâçar barı
Mu'ayene anda körgey düzah narı
El-aman deb okruşuban turar ermiş (s. 252)*

Arapça nâr kelimesi, Kur'an ayetlerinde cehennemın dehşetini belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Arapçada ateş kelimesini de karşıladığı için cehennemın ateşten bir mekân olacağı tasavvur edilir. Bakırgan Kitabı'nda nâr kelimesinden hareketle cehennem ateşinin dehşeti şöyle betimlenmiştir:

*Korkuşurlar tamug otı heybetingdin
Ümidim bar Lâ teknatu rahmetingdin
Rahmetu'llah atanganlar türbetinden
Bolgay mu min Yârab sini tilesem min (s. 129)*

*Dûzah içindin otlar uçup karşı kilürler
Yüziğe hem yapışur niçe sürse kitmese
Yiryüzining tamâmın toltursalar ot bilen
Vallâh tamug otıning uçkunınça bolmasa (s. 249)*

Buna bağlı olarak Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cehennemın dehşetli ve korku dolu bir yer olduğu da anlatılmıştır. Örneğin Bakırgan Kitabı'nda şöyle denir:

*Tamug kükrese ol küni uça başlasa uçkunı
İştüp korkaram ol küni sanga signur min ey Allâh (s. 169)*

Yunus Emre'nin aşağıdaki şiirinde ise cehennemın zulmeti şöyle anlatılır:

*Cehennem key karanu Cehennem tahte's-serâ
Kula ayruk su'âl yok kulı su'âlden kodı (s. 510)*

*Mâlik eydür hey hey Tamu korkubanı ditrer kamu
Tanrı buyruğın tutmayan anda bişe biryân ola
Mâlik çağıra Tamu'ya çek anı meydâna getir
Hak korkısından Tamu'da ditreyüben figân ola (s. 254)*

Cehennem ateşinin insanın yalnızca bedenini yakacak şekilde tasarlanması, dünya hayatındaki işlevselliğini azaltır. Zira insan yalnızca bedenden ibaret olmayıp ruhen de varlığını ebediyen sürdüreceğine inanılmaktadır. Dünyada iken yaptığı kötülöklere karşılık ölümünden sonra bir ceza görecekse, bunu bedeninden başka hissedecek bir varlık gerekir. Bu da nefstir. Öyle bir durumda ancak ebediyetten kaynaklanan süreklilik halinin psikolojik bir çöküşe yol açacağı öngörülebilir ki, bu da insanın alışan bir varlık olarak yaratılmasından dolayı gitgide azalır. Bu tasavvurlar tümüyle, insanın ölümünden sonra dünya hayatındaki varlık yapısı ile var olacağı ve yine ölüm sonrası âlemin dünya şartlarına benzeyeceği düşüncesinin ürünüdür. Ancak ölümünden sonra insanın varlığını nasıl bir formla sürdüreceği açık değildir. Öyleyse cehennemi dünya şartlarına uygun bir halde tasarlamak işlevsel açıdan insanı kötülükten alıkoymak için yeterli kalamayacaktır. Tek ve özel yaratılmış her insanın aşağı yukarı benzer ve monoton bir cezayla karşılanması Tanrı'nın gücü ile karşılaştırıldığında çok basit kalmaktadır. Bir Bektaşî fıkrasında cehennemin ateşten bir mekân olarak görülmesine dair yaygın inanç şöyle eleştirilmiştir:

Bektaşî kışa rastlayan bir ramazan gününde son derece üşümüş. Barınacak bir yer bulamamış. Bir köy mescidine dalmış. Orada vaaz eden bir hoca, cehennemin kaynar ateşinden, günahkârların o kızgın ateşte nasıl yanacaklarını anlatırken, soğuktan çeneleri birbirine çarpan Bektaşî dayanamamış:

Erenler, demiş, eğer dünyanın soğuğu böyle devam ederse, hemen beni cehennemin defterine yaz. Rabbena hakkı için derhal gönüllü giderim (Yıldırım, 1999:104).

Öyleyse cehennem ateşinin, onu hak eden tek tek her insanın kötülüğüne karşılık gelecek tam bir ceza olması gerekmektedir. Bu da kişinin yaptıkları ile doğrudan bağlantılı olmalıdır. Kur'an ayetlerinde de, yaşayan insanlara hitap edildiği için, cehennemin, ölüm sonrasındaki şekli değil, bu dünyadaki şekli ön plana çıkmıştır. Bakırgan Kitabı'nda, Kul Süleyman şiirinde buna işaretten şöyle denir:

*Eddâ'î Kul Süleymân yıglar zâri
Fî-nâr-ı cehennem Kur'an'da âyet bâri
Hâldın fihâ ebede tevbe zâri
Bolgay mu min Yârab sini tilesem min? (s. 129)*

Şiirde, Kur'an'da geçen cehennem ateşine ilişkin ayetlere telmihte bulunmuş ve cehennemden kurtulmanın yolu olarak Tanrı'ya yönelmenin önemine dikkat çekilmiştir. Buna göre, Kur'an'da cehennem ateşi olarak vurgulanan şey, insanın hesap verme zamanı olan son saatinin gelip de geri dönüş şansının kalmadığı günde duyacağı ve içini yakacak olan pişmanlıktır. Saatin gelişinden evvel, insan kötülüğü her işlediğinde bu pişmanlığı bir nebze olsun tadacak ama ardından bu durum geçecektir. O son saatin gelişinden sonra son nefesini verinceye kadar geçecek süre içerisinde, kendini uyaran pişmanlıklara itibar etmemesinin bedelini, yukarıda belirttiğimiz sonsuzluk ateşine düşerek ödeyecektir. Yine Bakırgan Kitabı'nda, bu pişmanlıktan kurtulmanın yolu olarak benlik kaygısından geçip Tanrı'ya yönelmenin önemi vurgulanmıştır:

*Kutkargan özni munda kullık birlen
Kirmegü tamug içre minlik birlen
Kullık kılgu Mevlî singe irlık birlen
Kullıksız özni otdın yulgan bar mu (s. 143)*

Diğer yandan ertelenmiş bir cezanın da Tanrı'nın adaletine uygun düşmeyeceği hesaba katılmalıdır. İnsan bu dünyada iken özgürce kötülük yapacak ve bu süre zarfında bunun karşılığını görmeyecek, ceza ertelenmiş bir zamana bırakılacaksa, ortaya çıkacak olan şey kaos olur. Çok ileriye ötelenmiş olan bir ceza insanı rehavete sürükler. Öyleyse cehennem ateşinin ertelenmemesi, insana hak ettiği anda hemen hissettirilmeye başlaması gerekir. Yunus Emre'nin şiirlerinde cehennemin bu dünyada başlayan bir süreç olduğu şöyle ifade edilir:

*Bir dem günâhın fikri der tostogru Tamu'ya gider
Bir dem görür Hak rahmetin Uçmaklar'a Rıdvân olur (s. 281)*

Ahmet Yesevi'nin şiirinde ise cehennem ateşinin farklı bir özelliğine değinilmiştir:

*Münâfıklar dūzah içre küyüb yanay
İman etken hâlis bolup yanıb çıkkay
İmansızlar evvel âhir küyüb yanay
Oğanımdın iman tilep yürdüm menâ (s. 95)*

Şiirde dikkat çeken husus, iman etsin etmesin herkesin cehennemle karşılaşacağıdır. Ancak iman edenler cehennem ateşinden kurtulacak, iman etmeyenler ise sonsuza kadar bu ateşte yanacaklardır. Aslında bu husus Kur'an'da Meryem suresi 68-72. ayetlerde anlatılmaktadır. Buna göre, iman sahibi olsun olmasın her insan, kendisini cehenneme sürükleyecek olan fikirler etrafında toplanır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere herkes cehennem ateşi şeklinde ifade edilen yakıcı pişmanlıktan bir nebze de olsun tadar. Ancak bunlar içerisinden Rahman'ın ayetlerine kulak vererek kurtarılmaya layık görülenler bundan uzaklaştırılır. Rahman'ın ayetlerine kulak asmayan diğerleri ise, o fikirlerin etrafında bırakılır. Bu da, cehennemlerini inşa etmeleriyle sonuçlanır. Sonunda kendi inşa ettikleri cehenneme ebedîyen mahkûm olurlar. Yunus Emre'nin şiirlerinde bu durum şöyle ifade edilir:

*Suçlu suçsuz günâhkâr şefâ'at andan umar
Ol Cehennem'de yananlar münkirün inkârıdur (s. 303)*

*'Aceb bu benüm cânım âzâd ola mı yâ Rab
Yohsa yidi Tamu'da yana kala mı yâ Rab (s. 257)*

İslam insanın önüne bir cehennem kavramı koymakta ve bundan sakınması gerektiği konusunda kendisini uyarmaktadır. Bu kavram, insanın kendi fitratından uzaklaşması sonucunda kendi elleriyle inşa edeceği bir hale işaret eder. Bahsi geçen halin ölüm sonrasında nasıl işleyeceği insana bildirilmemiştir. Ancak bu dünyada iken cehennemin nasıl inşa edildiği ve insana ne gibi zararlar verdiği açıktır. Kur'an ayetlerinde özetle kötülüğün bir tür kuyu olduğu ve içine yalnızca kazan kişinin düştüğü önemle vurgulanır. Kuyunun başında bekleyip onu gitgide derinleştirilenler sonunda kendi cehennemlerini inşa etmiş olurlar. Buna bağlı olarak Kur'an'da cehennem çeşitli şekillerde tasvir edilmiş ve bu tasvirlerde kullanılan kavramlar etrafında mitolojik bir cehennem tasarımı oluşturulmuştur. Örneğin bunlardan birisi sekiz kapılı cennet tasavvuruna benzer şekilde cehennemin de yedi katlı ya da kapılı oluşuna dair inanıştır. Yunus Emre'nin şiirinde cehennemin yedi katlı oluşu şöyle anlatılır:

*Gördüm yidi Tamu'sın sekiz Uçmak kamusın
Korkıdan günâhumı andan sızurup geldüm (s. 381)*

Cehennemin yedi katlı oluşu Bakırgan Kitabı'nda ise şöyle geçmektedir:

*Sol kolıga ivrildi
Yiti tamugnu kördi
Her bir kökreş mevc ursa
Otu saçar irdi yâ (s. 263)*

*Cebrâ'il aydı bağışladı kamug
Ümmeting hiç körmesin yiti tamug (s. 294)*

Buna göre, Kur'an ayetlerinde geçen ve cehennemle ilişkili olduğu düşünülen kavramlardan bir kısmı İslam araştırmacıları tarafından cehennemin adları, katları ya da kapıları olarak yorumlanmıştır. Örneğin Ahmet Yesevi'nin şiirinde cehennemin adlarından biri olarak kabul edilen Sakar şöyle geçer:

*Kâzı bolgan âlimler para rüşvet yegenler
Andağ kâdı câyını nâr-ı sakarda kördüm (s. 156)*

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde, Bekir Topaloğlu Sakar'ın; "şiddetli ısı ile yakıp kavurmak" anlamındaki sakr kökünden türediğini, Kur'an'da Müddesir suresinde cehennem kelimesi yerine kullanıldığını ve buradan yola çıkılarak "yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran" şeklinde nitelendirildiğini belirtir. Öyle ki, örneğin Kurtubi'ye göre Sakar'ın, insanın kemiğini değil etini kavuran bir ateş olduğu ve bunun ayetlere bakıldığında uygun bir yorum olarak görüldüğü de eklenmiştir (1993a: 227). Cehennem, insanın bedenlen sürekli olarak yanacağı devasa bir ateş çemberi şeklinde tasarlanması, insanın fizyolojik olarak yanışının ayrıntıları ile açıklanmaya çalışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu da cehennem tasarımına mitolojik özellikler katmaktadır. Yukarıdaki Ahmet Yesevi şiirinde, kadınlar içerisinden rüşvet alanlarının cehennemde sakar ateşiyle yanacağı vurgulanmıştır. Nasihat etmek amacıyla söylenen bu sözlerde, sakarın bir motif olarak kullanılmasının temel sebebi, insanları korkutarak kötülüklerden caydırmaya çalışmaktır. Ahmet Yesevi'nin aşağıdaki şiirinde ise Sakar'la ilgili başka bir tasavvur ortaya koyulur:

*Nâdân birle ötken ömrin nar sakar
Nâdân bolsa duzah andın kılğay hazer
Nâdân birle duzah sarı kılman sefer
Nâdân içre hazan yanlığ soldum menâ (s. 91)*

Şiirde cahilliğin insan üzerindeki kötülüğü vurgulanırken cahillerle ömür geçirmenin sakar ateşinde bulunmak olarak ifade edildiği görülmektedir. Nitekim Müddesir suresindeki ayetler incelendiğinde, Sakar kavramının cahilliğin, artık kurtulmanın mümkün olmadığı en aşağı seviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Her insanın, kendisini cehenneme götürecektik fikirler etrafında toplandığını ifade etmiştik. Bazıları bu fikirlere öylesine saplanırlar ki artık doğru, iyi ve güzelle olan bağları tamamen kopar. Bunlar Sakar'a düşenlerdir. Ahmet Yesevi'nin şiirinde de bu durum ifade edilmiştir.

Bakırgan Kitabı'nda ise cehennem isimlerinden biri olduğu düşünülen Haviye için ise şöyle denir:

*Sırat'ın niçege dirler kiçmegi bar
Saçırasa Haviye'ga tüşmegi bar
Ot içre kirüben pişmegi bar
Minim mâ könglüm içre munğarım bar (s. 99)*

Haviye'nin de yine *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde; "yukarıdan aşağıya düşmek" anlamındaki hüviy kökünden türediği ve "uçurum, derin çukur" manasına geldiği, Kur'an'da "harareti yüksek ateş" diye tefsir edildiği belirtilmektedir (Topaloğlu, 1993a: 227). Bakırgan Kitabı'ndaki yukarıdaki şiirde önce sırat motifi kullanılmış ve sıratı geçemeyenlerin haviyeye düştüğü anlatılmıştır. Haviye de tıpkı sırat gibi mitolojik bir anlatmanın motifi haline getirilmiş ve günahları ağır geldiği için kıldan ince köprüyü geçemeyenlerin içine yuvarlandığı bir ateş olarak tasavvur edilmiştir.

Cehennem yedi kapısı bulunduğu şeklinde yorumlanan ifade, Kur'an'da Hicr suresi 44. ayette yer almakta olup insanı cehenneme götüren kötü hasletlerin yedi başlık altında toplandığını göstermektedir. Aşağıdaki Yunus Emre'nin şiirinde bu durum dile getirilir:

*Yidi Tamu sekiz Uçmak
Her birinün vardur yolu
Her bir yolda yüz bin çârsû
Allah sana sundum elüm (s. 376)*

Yunus Emre'nin aşağıdaki şiirinde cehennemden kurtulmanın çaresi, yedi başlık altında toplanan insandaki hasletlerin yine insan tarafından yakılıp yok edilmesi olarak gösterilmiştir.

*Yidi Tamu'da yangıl her birinde kül olgil
Vücûdun anda kogıl ayruk vücûd bulasın (s. 419)*

Aşağıdaki Bektaşî fıkrasında cehennemin katlarıyla ilgili yaygın inanç şöyle eleştirilmiştir:

Bektaşîye:

- *Cehennem yedi kattır, demişler. Birinci katında beynamazlar yanacak, ikinci katında küfürbazlar yanacak, üçüncü katında kumarbazlar, dördüncü katında...*

Bektaşî hemen atılmış:

- *Uzatma be imanım, demiş. Yakmayan yeri var mı şunun, sen ondan haber ver (Yıldırım,1999:103).*

Fıkra da eleştirilen şey aslında cehennemin varlığı değildir. Cehennem bir inanç unsuru olarak insanın önünde durmakta, hatta insan cehennemi kendi elleriyle inşa etmektedir. Fıkra da eleştirilen temel husus cehennemin tasarlanış şeklidir. Öyle ki, yukarıda örneklerini verdiğimiz cehennem tasarımı işkence etmekten âdeta zevk alan bir Tanrı tasarımı ortaya çıkmaktadır.

Cehennemin isimleri olarak görülen kavramların yanı sıra bir de cehennemde bulunduğu inanılan bazı unsurlar yer alır. Örneğin Siccîn, Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde şöyle geçer:

*Sünnet ermiş kâfir bolsa berme âzâr
Könlü kattıg dil-âzârdın Hüdâ bi-zâr
Allah hakkı andağ kulğa secin tayyâr
Dânâlardın eşitib bu söz aydım menâ (s. 61)*

*Zalimlerini şikve kılma zâlim özün
Huyun riyâ tesir kılmas halka sözün
Dünyâ malın tolaberdim toymas közün
Harislerni siccîn içre saldım menâ (s. 85)*

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde, İlyas Üzüm, Siccîn'in; sözlükte "darlık, hapis" anlamına gelen siccîn kelimesinin çoğulu olarak gösterildiğini, müfessirlerin yorumlarına göre "dar ve sıkıcı bir zindan", "cehennemdeki bir kuyu", "yerin derinliklerinde bir kaya" ya da "kâfirlerin amellerinin yazıldığı kitap" şeklinde kabul edildiğini belirtmektedir (2000: 124). Yukarıdaki Ahmet Yesevi şiirlerinde gönlü katı, gönül inciten, ikiyüzlü ve açgözlü kişilerin Siccîn'de oldukları anlatılmaktadır. Buna göre Siccîn'in gerek Kur'an ayetindeki kullanımını gerekse yukarıdaki şiirlerdeki anlatımı göz önünde bulundurulduğunda, onu, kötülüklerin kaydedildiği kitap olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Ancak bahsi geçen kitap kavramını yazılı bir metin ya da kayıt yeri olarak düşünmek yanlış olur. Tüm evren yaşayan, canlı bir kitap olarak değerlendirilebilir. Bunun içerisinde cenneti inşa etmekte olan iyilerin hal ve tutumlarıyla, cehennemi inşa etmekte olan kötülerin genel hal ve tutumları arasında fark oluşmaktadır. Bu durum İlliyîn ve Siccîn olmak üzere iki farklı kavramla ifade edilir.

Bakırgan Kitabı'nda ayrıca cehennemin isimlerinden biri olarak düşünülen Semûm da geçmektedir:

*Zakkûm irür yimişi semûm irür içmişî
Bu zehirler agusı yirge kökge sığmasa (s. 249)*

Semûm, Arapçada "temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyip dokularına işleyen sıcak rüzgâr" olarak kullanılmakta ve dini terminolojide cehennemin isimlerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Topaloğlu, 1993a: 227). Bakırgan Kitabı'nda geçen yukarıdaki şiirde ise zehirli cehennem içeceği olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu zehrin yakıcılığı yere göğe sığmayacak şiddettedir. Böylece cehennem tasavvurunun mitolojik olma özelliği artar. Diğer yandan Semûm ile birlikte geçen

Zakkum'un da, cennetteki Tûbâ ağacına karşılık, cehennemde bulunan ağaç olduğuna inanılmaktadır. Kur'an ayetlerinde yer alan bazı kavramlar etrafında oluşturulan tasavvurlara göre; zakkum ağacının meyvelerinin cehennemde günahkârlar için yiyecek olacağı ve onların karınlarını dolduracağı, yiyenlerin karınlarında erimiş bir madenin ya da kaynar suyun bırakacağı etkiyi bırakacağı, onların susayacağı ve suya kanmayan develer gibi üstüne kaynar su içeceklerine inanılmaktadır (Öz, 2013: 108). Buna göre; "Cehennem ehli açlık ve susuzluk hissedecek, fakat yemek olarak kendilerine, karınlarında erimiş madenler gibi kaynayacak zakkum ağacı, dari' denilen zehirli nebat, içecek olarak da bağırsakları parçalayan kaynar su, kanla karışmış irin verilecektir" (Topaloğlu, 1993a: 230). Zakkum, Bakırgan Kitabı'nda, Kul Süleyman şiirinde şöyle geçmektedir:

*Ucmah içre tört arık bar bilgil anı
Munda tevbe kılğanlarga içür anı
Tevbesizler ol arıkdın içmes veli
Anga içürür zehir zakkum şerbeti bar (s. 98)*

Şiirde cennetliklerin içeceğine inanılan dört kollu ırmak suyunun karşılığında cehennemliklerin zakkum ağacının acı suyundan içeceği belirtilmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri cennetliklerin dünyada iken tövbe etmiş olmaları, cehennemliklerin ise tövbeden uzak durmalarındır. Zakkumun ve insanın cehennemde tüketeceğine inanılan diğer şeylerin, insan bedeninde yol açacağı hasar, insanda iğrenme hissi uyandıracak bir tasvir ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ahmet Yesevi'nin şiirinde de benzer şekilde zakkum ile ilgili şöyle denir:

*Ten âlimi zalimlerde ohşar ermiş
Beraetni ayetide çün buyurmuş
Duzah içre tunmay daim küyer ermiş
Zehri zakkum içib daim dostlarım a (s. 205)*

*Ol arığlar kimge turur bilgil anı
Tevbe kılğan âşıklarga içürür anı
Tevbesizler ol arığdın içmes barı
Ana içürür zehir zakküm şerbeti bar (s. 300)*

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerindeki cehennem tasavvurunda cehennem görevlisi melekler olan zebâniler de yer almaktadır. Örneğin Yunus Emre'nin şiirlerinde şöyle denir:

*Zebâniler çeke tuta götüre Tamu'ya ata
Deri yana sünik düte dün-gün işi efgân ola (s. 254)*

*Günâhların tartalar andan Sırât'a itleler
Zebâniler dutalar figânlar ola katı (s. 523)*

*Va'de yitüp ölicegez ol sinleye varıcağaz
Zebâniler gelicegez sen 'inâyet eyle Çalap (s. 258)*

*Zebâniler çün geleler beni yalnız bulalar
Bilmedüğüm dil soralar sen yardım eylegil Çalap (s. 258)*

*Varıcağız terâzüya Hak kendü bakar yazuya
Göricek taglar eriye ol zebâniler andadır (s. 277)*

*Kimi zârî kılup aklar zebâniler cânın taglar
Dutuşmış sinleri oda çıkan düitünleri gördüm (s. 396)*

*Yitmiş bin zebânî yide
Tamu 'yı haşırda ilede
Mücrimlere heybet ide
Ben n'ideyin n'eyleyeyin (s. 441)*

Bakırgan Kitabı'nda ise zebâniler şöyle geçmektedir:

*İsrâfil'ning sûrını urmakı bar
'Arasat 'âlemige sürmekı bar
Zebânîyye ferîşteler sormakı bar
Minim mâ könglüm içre munğlarım bar (s. 98)*

*Terâzû pelesini kursa zebâniler köp tursa
Ni kim kulmuşlarım sorsa mini 'âsî ni kılğay min (s. 158)*

*Tamuglıklar sungunda körksüz körksüz ferîşte
Hergîz alar sûretin beyân kılup bolmasa (s. 248)*

*Her bir tamug içinde
Ferîştelerni kördi
Otdın gürzîler alup
Yandırurlar irdi yâ (s. 264)*

Zebani, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde Yusuf Şevki Yavuz tarafından; "İnsanları cehenneme sevk eden ve cehennemi yöneten meleklerle verilen ad" olarak tanımlanmıştır. Çeşitli rivayetlerde gözlerinin yıldırım gibi ışık saçtığına ve ağızlarında dikenler bulunduğuna dair tasvirler yer almaktadır. Ayrıca yetmiş bin zebaninin kıyamette cehennemi dizginlerinden tutup getireceği ve cehennemlikleri karşılamak üzere cehennemin kapılarında bekleyecekleri anlatılmaktadır. Buna göre cehennemlikleri perçemlerinden tutup yüz üstü cehenneme sürükleyecekler ve kendilerine çeşitli şekillerde azap edeceklerdir (2013: 164).

Daha çok mitolojideki demonolojik varlık tasavvurlarını andıran bu tasvirler, ölüm sonrasına ertelenen bir cezanın şiddetini ifade edebilmek içindir. Böylece insanların kötülüklerden alıkonmaları sağlanmak istenir.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde cehennem tasvirleri gibi, insanı cehennemden kurtaracak yollar da belirtilmektedir. Bunların büyük çoğunluğu ibadet olarak görülen fiillerdir. Örneğin zikir, Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'ye göre insanın cehenneme gidişini önleyen en önemli ibadetlerden biridir. Bakırgan Kitabı'nda şöyle denir:

*Bilinge bağlagıl [kim] himmet kûrın
Sakıngıl niyeler bakar bizge yarın
Uçur zikir nûrı birle tamug nârın
Tevbe kılup nefis yakasın kapmış kirek (s. 131)*

*Allâh tigen bendeler
Tamug içre köymegey
Allâh times cânlarga
Uşal cânlar uyar mu (s. 102)*

Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde ise zikrin cehenneme gidişi önlemekteki önemi şöyle ifade edilir:

*Kulmen degen tunmay zikrin aytar
Işk otığa bağı küyüb feryâd eter
Bî-haberler ömrün bilmey yelge satar
Gafllet birle cehennemge keter dostlar (s. 208)*

*Kelin yağlın zâkir kullar zikir aytaylık
Zâkirlerni Hüdâ bî-şek süyer ermiş
Işksızlarını imân yok ey yârânlar
Dûzah içre tunmay dâim küyer ermiş (s. 245)*

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde namaz, yine insanın ölümden sonra cehenneme gidişini önleyen bir ibadet olarak gösterilmektedir. Örneğin Bakırgan Kitabı'nda şöyle denir:

*La 'net dağın baskaylar hulkumungdın askaylar
Cehennemge salgaylar tevbe kılğıl bî-namâz*

*Tahte's-serâ astında yetti tamug tübinde
Gay atlıg çah içinde küyersen ey bî-namâz*

*Ölerde kın köfersen teşne bolup ölersen
Dûzah içre küyersen tahkik bilgil bî-namâz (s. 112-113)*

*Yitdi dûzah kufludur her namâzıng ey 'azîz
Sekiz uçmah kilidi feth-i rahmetdür namâz (s. 110)*

Yunus Emre şiirinde ise şöyle denir:

*Gölinde ikilik tutan ol metâ'ı bunda satan
Yarın Cehennem'de yatan bunda namâz kılmayandır (s. 315)*

*Öyle namâzın kılâsın her ne dilersen bulasın
Tamu'dan âzâd olasın kullar âzâd olsa gerek*

*Her kim bu sözden almadı biş vakt namâzı kılmadı
Bilün müsülmân olmadı ol Tamu'ya girse gerek (s. 341)*

Yunus Emre'nin şiirinde namaz kılmamanın yanı sıra riya için namaz kılmak da cehenneme gidişin sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir:

*Kılursın riya namâz yazugun çok hayrun az
Dinle neye varur söz Cehennem'de yatarsın (s. 423)*

Ahmet Yesevi'nin şiirinde ise namaz kılmayanlarla birlikte oruç tutmayan ve zekât vermeyenlerin de cehenneme gideceği şöyle anlatılmıştır:

*Rasûl aydı "Sahâbeler bahil bolun
Âhiretge ulanduk siz ânik bilin
Roze tutun, namaz okun, zekât berin
Cehennemdin özni âzad kılmak üçün" (s. 143)*

Diğer yandan, Yunus Emre'nin şiirlerinde cehennemden âşıkları yakmayacağı ve âşıkların cehennem korkusundan geçtikleri şöyle anlatılmıştır:

*Yidi Tamu didükleri katlamaya bir âhuma
Sekiz uçmak eglemeye bunda niye egleneyin (s. 436)*

*Yidi Tamu bir âha katlanmaya
Yidi deniz 'ışk odın söndürmeye (s. 479)*

*Yidi veyil Tamu'sını kül eyler 'âşıklar âhi
Kasd ider sekiz uçmagı nûr ide nûra katmaga (s. 248)*

'Âşıkları Tamu'ya yandırmaya
Uçmaguna bunlar baş indürmeye (s. 479)

Benzer ifadeler Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde de geçmektedir:

Cümle âşık yığılıp bargay dergâhığa
Yaşın saçıp efgân kılıp bargâhığa
Yetti düzah takat kulmaz bir ahığa,
Rahman İgem âşıklarga kadı bolgay (s. 237)

Duzâh içre kirse âşık pervâ kulmaz
Körüp bilip mâl mülkini kolğa almaz
Hûr u kusûr gılmânlarını közge ilmez
Feryâd etip gavğâ kılıp yürür bolgay (s. 233)

Aytganların kılğay âşık didâr körgey
Vâsıl bolub mahşer-ara devrân sürgey
Efgânıdın yetti düzah örteb yanay
Melek kelib anga ta'zim kılar ermiş (s. 257)

Buna göre âşıkların cehennem korkusundan kurtulmasının sebebi, Allah'ı sevenlerin günahla, yanlışla işinin kalmamasından kaynaklanmaktadır. Bunlar artık hayatlarını sevdikleri Allah'a adanmış olup bunun dışında bir şeyle meşgul olmazlar. Bu yüzden cehennem korkusunu akıllarından dahi geçirmezler.

Yunus Emre'nin şiirlerinde ayrıca cennet sevgisi gibi cehennem korkusundan da geçmek gerektiği şöyle vurgulanmıştır:

Tutulmadı Yûnus câmi geçdi Tamu'dan Uçmak'dan
Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmaga (s. 248)

Yunus Emre'nin şiirlerinde kalbinde Allah sevgisi olmayan insanların her an cehennemde olduğu şöyle ifade edilmiştir:

Seni seven kişiye ne hâcet Hûr u Kusûr
Seni sevmeyen câna Tamu'dur cümle makâm (s. 393)

Sonuç

İnsan, onu diğer canlılardan ayıran içsel bir donanıma sahiptir. Bu sayede varoluşa dair sorular sorup bunlar hakkında çıkarımlarda bulunur ve kendine has değerler oluşturur. Kültür ve medeniyet de bu sayede inşa edilir. İnsanın sahip olduğu ve onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri de nesnelere zihninde canlandırabilmesidir. Nesnenin kendisi, bakan kişinin önünde durmaktadır. Tasavvuru ise, nesnenin kendisinden ortaya çıkan duyumlardan hareketle oluşturulan insanî bir üründür. Bu ayrımın temelinde ise nesneyi tasavvur eden kişinin zihin kapasitesi ve algı tecrübesi yatar. Her insanın kendine has bir zihin kapasitesi ve algı tecrübesi vardır ve bunlar, nesnelere kendi varoluş özelliklerinden de bağımsızdır. Bu yüzden her insan nesnelere bir diğeriyle tıpa tıp aynı şekilde algılamaz. Algılar sonucunda oluşan tasarımlar arasında da her zaman belirli oranlarda farklılıklar bulunur. Bu durum farklı kültürlerden insanlar arasında daha da belirgindir. Her millet kendi yaşadığı coğrafyaya, zaman dilimine uygun bir kültür inşa ettiği için, o kültüre ait insanların zihninde oluşan tasarımlar da kendi kültürleriyle paralellik gösterir. Türklerin düşünce yapısı genel itibarıyla göçebe hayatın etrafında şekillenmiştir. Zamanla hayat tarzı değişen Türk toplumlarında da bu düşünce yapısının etkisinin sürdüğü görülmektedir. Türklerin özellikle İslam inanç dairesine girdikten sonra eski inançlarını terk etmemeleri, onu İslam ile harmanlayarak yaşamaya devam etmeleri bunun açık göstergelerinden biridir. Böylece İslam öncesi inanç sisteminde olduğu gibi İslamiyet'in kabulünden sonra da geleneksel dünya görüşü muhafaza edilmiştir.

Buna bağılı olarak her milletin, geçmişten günümüze kültürünü yansıtan çeşitli sembolleri bulunur. Bu semboller ait buldukları milletin genel özelliklerini yansıtır. Ahmet Yesevi, Süleyman Hakim Ata ve Yunus Emre de, gerek hayat hikâyeleri, gerekse şiirleri ile zaman içerisinde anlatılan kahramana dönüşerek sembolleşmiş şahsiyetlerdir. Hayat hikâyeleri Türk anlatı geleneği içerisinde nesilden nesle aktarılarak menkabeleşmiş ve tarihi şahsiyetlerini neredeyse unutturmuştur. Diğer yandan şiirleri de “usta malı söyleme” geleneği ile aktarılmış ve “ustanın yerine söyleme” geleneği ile yeniden üretilmiştir. Hal böyle olunca artık müstakil bir şahsiyet olarak Ahmet Yesevi, Hakim Ata ya da Yunus Emre'den ya da onlara ait şiirlerden bahsetmek hemen hemen imkânsız hale gelmiştir. Böylece hem bu şahsiyetlere hem de elde bulunan şiirlere yeni bakış açılarıyla yaklaşmak bir zaruret halini almıştır. Bu yeni bakış açılarından biri de şüphesiz ki halk biliminin yöntem ve kuramlarıdır. Bu sebeple çalışmamızda, Ahmet Yesevi, Süleyman Hakim Ata ve Yunus Emre'ye Türk kültürünün sembolü olmaları yönüyle yaklaşılmış ve isimlerini taşıyan şiirlerde ortaya koyulan ahiret tasarımı incelenmiştir.

Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'nin şiirlerinde ahiret tasarımı İslam dininde olduğu gibi cennet ve cehennemden oluşmaktadır. Buna göre ahretin insanın ölümünden sonra başlayıp sonsuza kadar devam edeceği vurgulanmaktadır. İnsan, bu dünyadaki amellerine göre değerlendirilecek ve iyilikleri ağır basanlar, içerisinde türlü nimetlerin bulunduğu, mutluluk diyarı olan cennete gideceklerdir. Kötülükleri ağır basanlar ise çoğunluğu ateşten müteşekkil ceza diyarı olan cehenneme atılacaklardır. Bu bağlamda öncelikli olarak dünya hayatı ile âhiret hayatı arasında olduğu varsayılan psikolojik mesafeye değinmek gerekmektedir. İnsan psikolojisi ertelenmiş olaylara karşı hâlihazırdakilere oranla daha az tepkilidir. Sonradan ve belirsiz bir zamanda gerçekleşecek bir şeyin insanı etkilemesi zordur. Çünkü çoğunlukla insan psikolojisi üzerinde hiç gerçekleşmeyecekmiş gibi bir izlenim bırakır. Kanaatimizce Kur'an ayetlerinde âhirete ilişkin ifadelerin sıkça tekrar edilmesinin sebebi bu psikolojiye karşı bir tedbir almak değildir. Bilakis, sonraki ve belirsiz bir zamanda gerçekleşecek olmadığını, hâlihazırda gerçekleşiyor olduğunu vurgulamak içindir. Benzer şekilde ayetlerde, insanın ölüm zamanı olan saatin yakın olduğunun belirtilmesi de, kuru kuruya insan ömrünün hızlıca akıp gittiğinin ifade edilmesi için değildir. Kültürel belleğimizde yer etmiş olan yalan dünya tabirinden yola çıkarak dünya hayatını bir tür simülasyona benzetirsek konunun idraki kolaylaşacaktır. İnsan, bir an bile öteye ertelemeksizin, hemen şimdi, kendi elleriyle inşa etmekte olduğu cennet veya cehennem hali içerisinde âhiret hayatını yaşamaktadır. Dünya hayatının, kendisine bir tür simülasyon olarak gösterilmesinin sebebi ise cenneti ya da cehennemi nasıl inşa ettiğini görmesi içindir. Diğer yandan zaman, insanın yalnızca dünya hayatındaki sanal gerçeklikte ihtiyacı olan bir telakkiden ibarettir. Dünya hayatı dışındaki, örneğin yaratılış ya da âhiret hayatı gibi herhangi bir konuda zamanı etken bir unsur olarak almak, oluşacak tasavvuru en baştan yanlış yönlendirir. Bu sebeple evvel ve ahir kelimeleri yalnızca dünya hayatı ve ölüm sonrası hayat anlamında düşünülmemelidir. Esasen evvel ve ahir kavramları, yaşarken insanın yaptıklarının kendisine gösterileceği o son saat gelmeden öncesini ve o saatten, son nefesi verinceye kadar geçecek zamanı ifade etmektedir. Ahir denilen ikinci aşamanın süresi kişinin kötülüğü ile doğru orantılı olarak uzar. Tıpkı yaratılış gibi âhiret de, dünya hayatının sanal gerçekliğine ait olmadığı için birine önce gerçekleşmiş ve diğerine de sonra gerçekleşecek olaylar olarak bakılamaz.

Şiirlerde çoğunlukla cennet nimetlerinin güzellikleri ön plana çıkarılmış ve cehennemin ise dehşetine değinilmiştir. Amaç insanın iyilik yapmak üzere teşvik edilmesi ve cehennemden sakındırılmak üzere korkutulmasıdır. Ancak insan tabiatının iyiliği ve güzelliği karşılıksız yapmak üzere yaratıldığı da bir gerçektir. Sonunda mükâfat veya ceza olan davranışlar, genellikle samimi olmaktan uzaktırlar. Öte yandan cennet nimeti olarak gösterilen unsurların bir kısmı da, örneğin

cennet kızı hûri gibi, dini konular arasında tartışılmalıdır. Bu sebeple özellikle Yunus Emre ve Ahmet Yesevî'nin bazı şiirlerinde cennet ve cehennemın yaygın inanıştaki tasarımı eleştirilmektedir. Çünkü iyiliğin mükâfatla şartlandırılmış bir eylem olması karşılıksız iyiliği öğütleyen bir Tanrı tasarımı ile bağdaşmaz. İnsan, fitratı gereği iyilik yapmak üzere yaratılmıştır ve bunu herhangi bir kazanım için değil, saf bir eylem olarak gerçekleştirmelidir. Çünkü cennetini inşa edebilmesinin tek yolu budur. Tanrı, sonsuz güç sahibidir ve bu yüzden de insanı sınamaya ihtiyacı yoktur. Tek tek her bir insanın nasıl bir hayat sergileyeceğini bilir. Bu yüzden insan bu dünyaya yaratıcısının kendisini tanıması için değil, kendi kendisini tanıması için gönderilmiştir. Yani insanın dünya hayatı denen bu simülasyonu tecrübe ediyor olmasının sebebi, cennetini ya da cehennemini nasıl inşa ettiğini bizzat görmesini sağlamaktır. Bu dünyada sıkıntı çeken iyi insanların, yaptığı iyiliklere ve çektiği sıkıntılara karşı âhirette mükâfatlandırılacağına inanılması ve bunun Tanrı'nın adaleti olarak görülmesi de birçok soru işaretini beraberinde getirir. İnsanlar elbette ki dünya hayatında zorluklarla karşılaşmakta, çeşitli şekillerde sıkıntılar çekmektedirler. Ancak bu durum, onları tek başına iyi ya da kötü yapmaz. Önemli olan, insanın hem sıkıntılı durumlarda hem de rahat iken nasıl düşünüp davrandığıdır. Eğer insan için daha çok sıkıntı çekmek cennete daha çok yaklaşmayı doğrudan beraberinde getirirse idi, iyi insanlara eziyet çektirmek isteyen bir Tanrı tasavvuru ortaya çıkardı. Diğer yandan sonradan, âhirette verilecek olan mükâfatın bu dünyada çekilen sıkıntıyı karşılaması da mümkün değildir. Bütün bu sebeplerden dolayı bazı araştırmacılar âhiret hayatını örneğin fiziksel değil yalnızca ruhsal bir süreç olarak algılamış ya da âhiret hayatına ilişkin görülen bilgileri temsilî olarak addetmişlerdir. Ancak bu görüşler de birçok soru işaretini beraberinde getirmiş ve tam olarak akla yatkın bulunmamışlardır. Evrene ve insan doğasına bakıldığında âhiretin varlığına ilişkin birçok aklî delil bulmak mümkündür. Ancak yapısına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Kutsal kitapların bu konuda bildirdiği tek şey; insanın öldükten sonra yepyeni bir yaratılışla varlığını sürdüreceği ve bu dünyada iken kendi eliyle kazandığından başkasıyla karşılaşmayacağıdır (Örn; İsrâ: 49). Çünkü kutsal mesaj yaşayan insanlara hitap etmektedir ve bu yüzden de verilen her mesaj sonraki, ötelenmiş bir âleme değil, bu dünyaya dairdir. Öyle ise, cennet ve cehennemın başlangıcını, insana tanıtılan tüm özellikleriyle, ötelenmiş bir âlemde değil, bu dünyada aramak gerekmektedir. Böylece insanın güven ve barış ortamında yaşaması sağlanmış olunur.

Notlar

1. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında örnek gösterilecek olan Yunus Emre şiirleri, Mustafa Tatçı'nın hazırladığı *Divân-ı İlâhiyât* isimli çalışmadan alıntılanacaktır.
2. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında örnek gösterilecek olan Ahmet Yesevî şiirleri Hayati Bice'nin hazırlamış olduğu *Divan-ı Hikmet* isimli çalışmadan alıntılanacaktır.
3. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında örnek gösterilecek olan Bakırgan Kitabı'ndaki şiirler, Mustafa Sever'in hazırlamış olduğu *Bakırgan Kitabı* isimli çalışmadan alıntılanacaktır.

Kaynaklar

- BEYDİLİ, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- BİCE, H. (2018). *Divân-ı Hikmet*. Ankara: TDV Yayınları.
- ERGİN, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGUN, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÖLPINARLI, A., BORATAV P. N. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin Yayınları.
- GÜNDÜZ, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2010). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- HARMAN, Ö. F. (1993). Cehennem. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 7: 225.
- İSFAHANİ, R. E. (2015). *Müfredat* (Çev. Güneş, A.; Yolcu, M.). İstanbul: Yarıncılık.
- JUNG, C. G. (1998). *Psikoloji ve Din* (Çev. Karabey, R.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- KARA, Ö. (2002). *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ERTÜRK, M. (1997). Havz-ı Kevser. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 16: 546-549.
- KUR'AN-I KERİM.
- KUTSAL KİTAP.
- ÖZ, M. (2013). Zakkum. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 44: 108.
- ÖZERVARLI, M. S. (1996). Firdevs. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 13: 123-124.
- SEVER, M. (2018). *Bakırgan Kitabı*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- ŞAHİN, M. S. (1993). Cennet. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 7: 374-376.
- TATÇI, M. (2014). *Dîvân-ı İlâhiyât*. İstanbul: H Yayınları.
- TOPALOĞLU, B. (1988). Âhiret. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 1: 543-548.
- TOPALOĞLU, B. (1993a). Cehennem. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 7: 227-233.
- TOPALOĞLU, B. (1993b). Cennet. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 7: 376-386.
- TOPALOĞLU, B. (1998). Hûri. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 18: 387-390.
- ÜZÜM, İ. (2000). İlliyyîn. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 22: 123-124.
- YAVUZ, Y. Ş. (1988). 'Adn. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 1: 390-391.
- YAVUZ, Y. Ş. (2013). Zebâni. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları. 44: 164.
- YILDIRIM, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları:

URL-1: www.tdk.gov.tr